

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

— 2-2020 —

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Ш.Норов	
Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсати қонунчилигининг тарихий шаклланиши.....	79
К.Тошов	
Иккинчи жаҳон уруши йилларида сурхон воҳаси меҳнаткашларининг фронт ортидаги фаолияти	84
Г.Эгамбердиева	
Ўзбекистонда туризм соҳасини ислоҳ қилиш босқичлари (XX асрнинг иккинчи ярми – XXI асрнинг биринчи чораги)	89
И.Ғуломов	
1926 йили Ўзбекистон ССР аҳолисини рўйхатга олиш тадбирининг яқунлари айрим рақамларда	94

АДАБИЁТШУНОСЛИК

О.Туйчиева	
«Жавоҳир ул-ажойиб» аёлларга аталган илк тазкира сифатида	99
З.Яхшиева	
Тетралогияда тарихий ҳақиқат ва пафоснинг уйғунлиги.....	103
Ф.Икромхонова	
АҚШ адабиётида тарихий асарнинг шаклланиши	107
О.Дадажонов	
Жадид драмасида таълим-тарбия масаласи ва қаҳрамон талқини	111

ТИЛШУНОСЛИК

С.Хашимова	
Хитой тилида редупликатив феълларнинг маъноси ва қўлланилиш хусусиятлари.....	114
О.Бегимов	
Жанубий Ўзбекистон орообъектларининг номланишида диний тушунча ва тасаввурларнинг мотивланиши	119
З.Акбарова	
Олам лисоний манзарасига доир қарашлар таҳлили	124
Г.Ҳакимова	
Инглиз ва ўзбек тилларидаги зоонимик компонентли фразеологик бирликларнинг семантик таҳлили ва уларнинг миллий-маданий хусусиятлари	129
У.Раҳмонов	
Инглиз тилида ҳақоратни ифодаловчи эмоционал сўзлар таҳлили.....	133
А.Уралов	
Морфемалар тизимида аффиксоидлар масаласи	138

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Л.Аҳмедова	
Олий таълим жараёнида инглиз тилини ўқитишда ўйин методлари: назария ва амалиёт	143
С.Сидиков, Г.Сидикова, А.Қосимов	
Кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг моторли хусусиятларини ривожлантиришда акцентланган дарсларининг самарадорлиги	150

ИЛМИЙ АХБОРОТ

Г.Тиллабаева	
Юкланган Бернулли тенгнамаси учун интеграл шартли масала.....	155
О.Ахмаджонова	
Бессел-Клиффорд функцияларининг баъзи умумлашмалари ва уларнинг хоссалари	160
К.Ражапов, И.Хомидов	
Муаммоли геометрик масалаларни алгебраик тенгнамалардан фойдаланиб ечиш	163

УДК: 8-1/9+8-21+370/371

ЖАДИД ДРАМАСИДА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ МАСАЛАСИ ВА ҚАҲРАМОН ТАЛҚИНИ

ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ И ТОЛКОВАНИЕ ГЕРОЯ В
ДЖАДИДСКОЙ ДРАМЕPROBLEMS OF EDUCATION-NURTURING AND INTERPRETATION OF THE HERO IN
JADID DRAMA

О.Дадажонов

Аннотация

Мақолада Беҳбудий ва Ҳамза асарлари мисолида жадид драмасидаги қаҳрамон талқини ҳамда таълим-тарбия масаласи таҳлилга тортилган.

Аннотация

В статье на примере произведений Беҳбуди и Ҳамзы анализируются толкование героя джадидской драмы и вопросы образования и воспитания.

Annotation

The article analyzes the choice of the hero of Jadid drama, as well as the issues of upbringing on the examples of the works by Behbudi and Hamza.

Таянч сўз ва иборалар: драма, тарбия, жанр, қаҳрамон, илм, характер, миллат, жамият, ҳаёт.

Ключевые слова и выражения: драма, воспитание, жанр, герой, наука, характер, национальность, общество, жизнь.

Keywords and word expressions: drama, upbringing, genre, hero, science, character, nationality, society, life.

Ижодкор ҳаётӣ зиддиятлар, қаҳрамонлар ўртасидаги қарама-қарши ҳолатлар, кескин фикрлар, кескин курашлар асосида инсоннинг мураккаб руҳий қиёфасини жонли тасвирлайди, ижтимоий муаммоларга муносабат билдиради. Мазкур мақола орқали Беҳбудий ва Ҳамза асарларидаги қаҳрамон танлови ва таълим-тарбия масаласининг бадиий талқинига эътибор қаратдик. Таниқли рус танқидчиси В.Г.Белинский уқтириб ўтганидек, «Эпопеяда воқеа, драмада одам ҳукмрондир». Шундай экан, драматургия ҳақида тўхталганда, инсон талқинига тўхтаб ўтиш англашилади [1,10].

Қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракати, ўзаро мулоқоти, нутқий фаолияти уларнинг ўзига хос маънавий олами, руҳий изтиробларини, инсоний фазилатларини ёрқин кўрсатиб бериш ёзувчининг маҳорати билан боғлиқ. Жадид адабиёти намояндалари ташаббуси билан юзага чиққан ва тараққий этган ўзбек драматургияси XX асрнинг 10-йиллари иккинчи ярмида қизгин ривож топди. Ўзбек жадид драмаси тўғрисида сўз борганда, жадид адабиётининг асосчиларидан бири Маҳмудхўжа Беҳбудий ва унинг „Падаркуш“ драмаси тилга олинади. Муаллиф «Ойна» журналининг 1913 йил 51-сонидан келтирилган мақоласида куйидаги хабарни беради: Беҳбудий бу асар жанрини «миллий фоҳиа», деб атаган. Сабаби, ўғил ўз отасининг қотилига айлангани, оиладаги таълим-тарбияга бориб тақалади. Асар замирида ўша давр Туркистон халқи учун энг

долзарб масала – таълим-тарбия масаласи кўтарилган эди.

Асарда Беҳбудий чоризм истибдодига ишора қилар экан, жаҳолат, ахлоқсизлик, тарбиясизлик, қотиллик иллатининг илдизини Русияга олиб бориб тақайди. Бу фикр драматургнинг кўп мақолаларида ҳам очиқ-ойдин айтилган эди. Масалан, «Эҳтиёжи миллат» мақоласида диний ва дунёвий илмларни пухта эгаллаган одамлар бўлмаса, «майший эҳтиёжимиз хароб бўлиб, кундан-кун бегона миллатларнинг забони ва маҳкуми бўлурмиз», деганди. Беҳбудийнинг ўзи ихчам «миллий трагедия» деб таърифлаган бу асар Туркистонда гуноҳ ишларга йўл очиб, турли жиноятларга сабабчи бўлаётган айрим кишилар қисматига ишора қилувчи дидактик драма яратишга ҳаракат қилди. Бу асар ўз халқига мансуб фарзандларни ўқитиш, маърифатли қилиш, жамиятни юксалтиришга ҳар жиҳатдан қодир бўлишига қарамай, бу эзгу амалларни бажаришдан бош тортган кишиларнинг қисмати ҳақидаги башорат эди. Муаллиф асар ғоясини кескин зиддиятлар, тўқнашувлар, характерлар кураши асосида кўрсатишдан кўра драманинг айрим қисмларида таълим-тарбия орқали мамлакатни ривожлантириш мумкинлигини кўп таъкидлайди ва туркистонлик ёшларнинг илм олишдан бош тортишлари ёмон оқибатларга олиб келишини кўрсатишга, яъни дидактик тасвирга кўп ўрин беради. Ижодкор бош қаҳрамон орқали илм олиш, билимли бўлиш ўша давр учун нақадар керакли эканлиги, илмсизлик

О.Дадажонов – ФарДУ, табиий йўналишлар бўйича чет тиллар кафедраси ўқитувчиси.

қандай оқибатларга олиб келишини кўрсатиб берди. Драманинг “Падаркуш ёхуд ўқимаган боланинг ҳоли” деб номланишидан ҳам, унда илм-маърифат ғоялари, жамиятни маърифат орқали юксалтириш масалалари илгари сурилганлиги яққол англашиниб турилади. Ижодкорнинг бу борадаги поэтик мақсади зиёли образининг юқоридаги каби фикр-кечинмаларида теран акс этган, бой ва унинг ўғли Тошмурод образининг хатти-ҳаракатлари билан қаршилантирилган. Драма сўнгида бойнинг ўз ўғли томонидан ўлдирилганини кўрган зиёли фожианинг сабабини илмсизликда кўриб, ўзи ҳақ бўлиб чиққанидан куйиниб, шундай фарёд чекади: *“Илм ва тарбиясиз болаларни оқибати шулдир. Агарда буларни отаси ўқитса эди, бу жиноят ва падаркушлик алардан содир бўлмас ва булар ичкиликни бўйла ичмасди, хун беғайри ҳаққин қилмас эди”* [2,49].

Дарҳақиқат, инсон бошига тушган барча кўнгилсизликлар, жамият таназзулининг туб илдизи илмсизлик ва тарбиясизликка бориб тақалади. “Бизларни хонавайрон, беватан банди қилган тарбиясизлик ва жаҳолатдир” [3,69], дея таъкидлайди адиб. Тарбияли ва илмли инсонлар комилликка интилади, ўзи ва жамият ҳаётини яхшилашга, юксалтиришга ҳаракат қилади. Мазкур фикрларни Беҳбудий зиёли образи орқали чуқур ва таъсирчан тарғиб қилишга эришган.

«Падаркуш» кичик драматик лавҳа бўлишига қарамасдан, у чуқур фожиавий мазмун касб этган. Драма асосидаги энг муҳим ғоявий-ижтимоий масалалар жадидлар ва уларнинг мақсадлари билан уйғунлашиб кетган. Албатта, бундай мақсадларни жадидчилар ўзлари яратган асарларида кўрсатишга ҳаракат қилганлар, бироқ, Беҳбудийнинг ушбу драмасининг саҳнада жонли намойиш этилиши халқ тафаккурида янги фикрларни уйғотди. Шунингдек, янгилик тарафдорларида учрайдиган нуқсонлар ҳам жадид образи зиммасига юклатилади. Беҳбудий уларни фойдасиз, халқига, юртига нафи тегмайдиган илм эгасига айланиб қолаётганига ачинади, қуруқ насиҳатчиликни қоралайди. Мана шу жиҳати билан у реалист адиб сифатида намоён бўлади. Ана шу даврда яшаб, ижод этган яна бир драматург–Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий асарлари ҳам реал ҳаёт тасвирига асосланган.

Ижтимоий ҳаётда юз бера бошлаган янгиликларнинг ҳар бири бу лирик қаҳрамон тафаккурида сифат ўзгаришини ясайди. Айниқса, Биринчи жаҳон уруши арафасида Ҳамза ижтимоий ҳаётда юз бераётган синфий табақаланиш, фақирлик ва иллатларнинг туб сабабларини англаб ета бошлади. Й. Солижонов таъкидлаганидек, “унинг дунёқарашида зулмни таг-томири билан йўқотиш, юртда адолат ва маърифатни барқарор қилишнинг ягона йўли

жамиятни ўзгартиришдир, деган фикр қатъий шаклланади” [4,85].

Бундан ташқари, жамиятдаги турли ахлоқсизликлар, шарм-ҳаёнинг кескин бузилиши, буларнинг барчаси таг-томири билан таълим-тарбияга бориб тақалар эди. Буни чуқур англаган Ҳамза деярли барча асарларида таълим-тарбия масаласига алоҳида эътибор қаратади. Халқни бундай зулматдан олиб чиқишни адиб оиладан бошлаш керак эканлигини ва оила мавзусидаги драмаларини ёза бошлади. “Бой ила хизматчи” асари айнан жамиятдаги жирканч, нопок ишлар ва оиладаги шарм-ҳаё тўғрисида фикр юритилди. Ҳамза асари орқали ўша давр ҳаётини кўрсатиб берди. Шўро даври адабиётига муносабатида синергетик йўналиш устуворлик қилаётган бир даврда, тасдиқ билан инкор, мувозанат билан мувозанатсизлик, бутун билан тартибсизлик бонг урар эди.

Ҳамза ижодига чуқур назар ташласак, “у ҳам бошқа жадидчилар сингари миллат тақдири, мамлакат келажаги тўғрисида жонкуярлик билан ижод қилган. Бироқ, унинг ижоди истиқлол йилларида янада чуқур ўрганилди. Ниҳоят, Ҳамза Ҳакимзода ҳам Беҳбудий, Авлоний, Фитрат, Қодирий, Мунаввар қори сингари ўз даврининг етук маърифатпарвари, сермаҳсул драматурги, халқи дардини куйлаган миллатпарвар шоири, мустақиллик учун астойдил курашган зиёли эканлиги исботини топди” [5,49].

Ҳамзанинг ўзбек драматургия соҳасидаги фаолиятини қисқача қилиб, у ўз даври халқ ҳаётини кўзгуга солиб кўрсатиб беришнинг уддасидан чиқди, дейиш мумкин. Ҳамза ижодида ҳам Беҳбудий сингари таълим-тарбия, илмга алоҳида эътибор қаратади. У яратган асарларининг бир қанчаси таълим-тарбия билан боғлиқ. Хусусан, у “тарбияни инсон шахсини шакллантирувчи, ҳал қилувчи куч деб билиб, болани меҳнатсеварлик, ҳалоллик, софдиллик, самимийлик, орасталик, ҳасийлик фазилатини тарбиялашга алоҳида эътибор беради.” [6,84]

Ҳамза ижодини Шўро мафқурасига мослаштириш мақсадида унинг кўп пьесалари ўзгартириб юборилган. Ғоялари бузилиб, кенг омма, оддий томошабинга ҳам мослаштиришга уринилган. Ваҳоланки, унинг драматургияси кўпчиликнинг дуёқарашидан баланд эди. Биз ижодкорнинг “Бой ила хизматчи” драмасига тўхталиб, асарда таълим-тарбия масаласига эътибор қаратдик. Ҳамзанинг “Бой ила хизматчи” драмасида давр аччиқ ҳаёти тасвирланган бўлса ажаб эмас. Яна шуни айтиш мумкинки, Ҳамза етишган бу теран мазмунни ақидапараст социалистик реализм шотирлари ҳазм эта олмадилар, улар бойми, албатта ёмон, камбағалми, демек яхши қабилда фикр юритиб, жонли воқеликни андозага солиб тасвирладилар. Ҳамза бу ақидадан анча баландда эди.

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Ҳамза кўникма-ю қолипларга қарши ижодкор. Бой деганда семиз, баджаҳл, кўпол инсон деб тушунади. Ҳамза “Бой ила хизматчи”да ёзадики, Солиҳбой эллика кирган, навқирон йигитдай одам. Қиличдек ўктам, новча, келишган образ сифатида тасвирланади. Ғофирни барваста, барно йигит, деб ўйлаймиз. Йўқ, уни чўтир, паст бўйли, деб ёзади. Қолаверса, ночор хизматчи сифатида гавдаланган. Агар кўркам йигит бўлса, Жамила нега ундан кета олмаслиги табиий ҳол. Ҳайратланарли жойи йўқ. Лекин асл вариантда Жамила камбағал, хунук эрини хушсурат бойга алишмайди! Ғофир ҳам камбағал, ҳам чўтир, ҳам паст бўйли одам. Демак, бу ерда муҳаббат билан бирга, Ғофирнинг гўзал кўнгли, унинг тарбияси Жамилани ўзига ром этган бўлса ажаб эмас. Бироқ, гап тарбия ҳақида кетар экан, Жамилани шундоққина тарбия кўрганани билиш қийин эмас. Чунки тотли ҳаётни танламасдан, ўта ночор, яъни Ғофир билан ҳаётни танлайди.

Ушбу драмадаги Жамила нафақат ўзбек аёли тимсолида, балки шарқ аёли тимсолида гавдаланади. Асарда қаҳрамон Жамила ёш бўлса-да, тарбия топган, ўз эрига вафодорлиги ва ор-номуси баланд қиз сифатида тасвирланади. Бой Жамилага ўз ёри бўлиш эвазига бутун бир бойлигини бахшида этади. Шу билан бирга унинг эри ночорлиги ва у билан ҳеч қачон бундай бахтга (бой, бахт деганда олтин, зебу зийнат, барчаси бойликда деб билади), яъни бойликка эриша олмаслигини уқтиради. Шунда Жамила шундай жавоб қилади: “Бой ота! Бу гапни бир айтдингиз, яна қайтиб гапирманг! Ўша қарол [8] ингизни яхши кўриб текканман, бошимдан зар қуйсангиз ҳам ундан айрилмайман!

“Бой ила хизматчи”да бойнинг уч хотини бор. Пошшойим 27 ёшда. Хонзода 24, Гулбахор 18 да. Энди бой 16 ёшлига уйланмоқчи, қолаверса, бир хотинидан фарзанди ҳам бор. Хотинларинг шунақа ёш бўла туриб, нега яна ёш қизга кўз олайтирасан, бу аёлларингга нисбатан виждонсизлик-ку, деб куюнади Ғофир. Шунинг учун ҳам Ғофир “Бой ота, аввал уйдагиларнинг

ҳисобини қилинг”, дейди. Домланинг Ғофирга айтган гапини эшитинг: “Сен бадбахтнинг бахтинг шундаки, бойнинг назари хотинингга тушибди”. Қаранг-а, “бахтинг шундаки”!

Бу билан домланинг ўзи тарбиясизликка йўл қўйганини кўриш мумкин. Қолаверса, домла жамият одами, у халққа намуна бўлиш ўрнига, бир камбағал, заифнинг бахтига зомин бўлмоқда. Энди бу икки драматургнинг қаҳрамон талқинига назар ташласак, Беҳбудий тарбиясизликни Тошмурод образи, Ҳамза эса бир нечта образ воситасида ёритиб берди. Бироқ, бош қаҳрамон Жамила, у пьесада кўп кўриниш бермаса-да, асар қаҳрамони сифатида намоён бўлмоқда. Ижодкор албатта қаҳрамони билан миллий характерни ҳам кўрсатиб беради. Миллий характер эса, аввало, мансуб давр, миллат, макон эътиборга олган ҳолда очиб бериллади. Мазкур ўринда Фитрат ҳам бу масалага кенг миқёсда эътибор қаратади. Қаҳрамонда замон, макон, халқ хусусиятлари зухур бўлиши лозимлигига алоҳида урғу беради. Ижодкор бир миллат вакили бўлганлиги учун ундаги руҳият тўлқини ва унинг аксланиши ҳам шу халқ вакилларининг миллий характер хусусиятларига мос бўлади. Ҳамза ҳам Беҳбудий сингари қаҳрамон ва реал ҳаёт боғлиқлигига катта эътибор беради.

Хуллас, Беҳбудий ва Ҳамза драмаларидаги қаҳрамонлар бир-бирини такрорламайди. Сабаби, Беҳбудийнинг қаҳрамони маърифатсизлиги боис отаси қотилига айланган бўлса, Ҳамза қаҳрамонлари ўзи яшаётган ахлоқсиз муҳитнинг, бузилган жамиятнинг қурбонига айланади. Беҳбудий қаҳрамонлари талқинида халқни маърифатли қилиш ғояси етакчи ўринни эгаллайди. Ҳамза қаҳрамонлари талқинида эса садоқатли ва курашчан аёл тимсолида миллий қиёфа намоён бўлади. Жамила ҳалок бўлса-да, ўзи яшаган ахлоқсиз тузум устидан маънан ғолиб келади. Икки драматург асарларидаги муштарак жиҳат – маънавият ва маърифатнинг жаҳолат ва ахлоқсизлик устидан узил-кесил ғалабасини улуғлашдир.

Адабиётлар:

1. Солиев А. “Ўзбек драматургиясида инсон талқини” мавзусидаги диссертация автореферати. –Т., 2012.
2. Беҳбудий М. Танланган асарлар. –Т.: Маънавият. 1997.
3. Ниёзов Г., Ахмедов Қ., Тожибоев Қ. Шарқ алломалари ва маърифатпарвар адибларининг баркамол авлод тарбиясига оид маънавий-ахлоқий қарашлари. –Т.: Ўзбекистон. 2010.
4. Солижонов Й. “Ҳамза Ҳакимзода шеърлятида лирик қаҳрамоннинг такомиллашув жараёни”. “ФарДУ. Илмий хабарлар”, 2019.3-сон
5. Солижонов Й. Зулматдан нур қидирганлар.- Т.: Ўзбекистон. 2007.
6. Очил С., Ҳошимов К. Ўзбек педагогикаси антологияси.2-жилд.Ўқитувчи –Т.: 1999
7. Ҳамдам У. “Ҳамза-янги ўзбек адабиёти асосчиларидан бирими?” номли мақоласи. Манба: www.uza.uz.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати.2 томли. – М.:1981.556-б Хизматкор.Ерлари бойга ўтиб кетган камбағал деҳқонларнинг кўпчилиги шу бойнинг эшигида қарол бўлиб қолаверар экан.

(Тақризчи: А.Қосимов – филология фанлари доктори)